

Bibliográfia

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- AT-ÖStA-KA-AFA = Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Kriegsarchiv, Alte Feldakten.
 HU-HL-1848-49 = HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Budapest; Az 1848–1849 évi forradalom és szabadságharc iratai.
 HU-MNL-OL-H 2 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/1849 évi Minisztériumi Levéltár, Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai.
 HU-MNL-OL-H 103 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49 évi Minisztérium Levéltára, Csány László kormánybiztos iratai.

KIADOTT FORRÁSOK

- Birányi 1850 = A 71-dik zászlóalj története. Egy honvédszázados elbeszélése után. In: Szirondi [Birányi Ákos]: Forradalmi képcsarnok. Regény és való 1848 és 1849-ből. I. füzet. Pest, 1850. 109–147.
 Csány 1998, II. = Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r. Hermann Róbert. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg, 1998. II.
 Gyulay 2003 = Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5. – 1849. június 22. S. a. r. V. András János–Csetri Elek–Miskolczi Ambrus. Transylvanica Varietas. Bp., 2003. II.
 Hermann 2001 = Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. Hermann Róbert. (Millenniumi Magyar Történelem.) Bp., 2001.
 Jausz 1868 = Jausz József: A nagy-szombati csata 1848-ban. Pesti Napló, esti kiadás. 1868. december 29. 2–3.
 KLÖM XIII. 1952 = Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. Barta István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Bp., 1952.
 Tepperberg–Szijj 2005 = Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jolán Szijj. Wien–Bp., 2005.

SZAKIRODALOM

- Helfert 1886. I. = Josef Alexander Helfert: Der ungarische Winterfeldzug und die octroyirte Verfassung. I–III. Prag, Leipzig, 1886. (Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. IV/1–3.)
 Hold 1875 = Alexander Hold: Geschichte des k. k. 48. Linien Infanterie-Regimentes von seiner Errichtung im Jahre 1798. Wien, 1875.
 Nobili 1851 = [Johann Nobili:] Der Winterfeldzug 1848–1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851.
 Strack 1858 = Johann Strack: Beitrag zur Geschichte des Winterfeldzuges in Ungarn von 1848 und 49. Wien, 1858.
 Vidos 1944 = Vidos Géza: A szabadságharc Erneszt-gyalogosai. Magyar Katonai Szemle, 14. évf. (1944) II. félév. 4. sz. 114–125.

H. Németh István

Sopron szabad királyi város közigazgatástörténetéhez

A városgazdai tiszt bevezetése

Sopron szabad királyi város közigazgatástörténete – bármennyire is tettek oly sokan oly sokat a város történetének feltárása érdekében – koránt sincs olyannyira feldolgozva, mint az hinnénk. Házi Jenő óriási munkával adta ki a város középkori iratait, munkáját Tirnitz József, Szakács Anita és az ünnepelt, Dominkovits Péter folytatták.¹ A város közigazgatásának jelenleg egyetlen alapos részlete a 24 tagú külső tanács létrejöttének és politikai befolyásának vizsgálata, mely kutatást Tirnitz József végzett el. Tirnitz elemzésében leginkább a külső tanács által betöltött politikai szerepre koncentrált, miszerint a 24 tagú testület mennyire tudta ellátni az egyszerű polgárok képviseletét, hogyan tudta ellátni azt a feladatát, hogy a belső tanácsban tömörülő leggazdagabb polgárok érdekeivel szemben helyezkedjen el. Az *Ehrsame Gemein*ről szóló tanulmány kiváló példája annak, hogyan kell egy városi testület tevékenységét oly módon elemezni, hogy annak lényegét, azaz annak politikai szerepét láthassuk.² A külső tanács példaértékű elemzése mellett azonban nem találunk olyan feldolgozást, amely a város igazgatását mutatná be. Olyannyira nem, hogy épp Tirnitz József azt írja le, hogy Sopron városi szervezete ugyanolyan volt, mint a többi szabad királyi városé, jóllehet immáron tudjuk, hogy a magyarországi szabad királyi városok igazgatási szervezete egészen a 18. század feléig nem volt egységes, sőt egységes jellegét csak II. József igazgatási rendeleteinek következtében nyerte el. Ez a folyamat azonban igen hosszú, és korántsem a városi önkormányzatiság önállóságát erősítő tényezőkön alapult, hanem az állam irányításán és beavatkozásán.

A kiindulási pont a városok többségében hozzátvőlegesen hasonló volt. A 14. században már önálló testületként jelent meg az általában 12 főből álló belső tanács (*senatus*), majd a század második felétől a városok élén az uralkodótól függetlenné vált bíró állt. A 15. század elején alakult ki a városok többségében a külső tanács vagy választott község (*electa communitas*), akiknek a tagjai főként a céhszervezetekbe tömörült kézművesek közül kerültek ki. Fő feladatuk az adószedés lebonyolítása, illetve a város gazdálkodásának ellenőrzése volt. A század végére a testület létszáma jelentősen megnőtt, és az addigi 24

¹Házi 1921–1943; Szakács 2008; Dominkovits 2007.

²Tirnitz 1971.

főről a legtöbb esetben 50–60, kisebb mértékben 100 tagú tanács alakult. A külső tanács élén a szószóló (*tribunus plebis*) állt, aki a belső tanács ülésein szavazati jog nélkül vehetett részt. A szószóló választása a külső tanács jogai közé tartozott, de Buda esetében például a belső tanács jelölte ki. A városok többségében az összes, polgárjoggal rendelkező személy, vagyis a község (*tota communitas*) választotta a belső tanács tagjait és a bíró személyét, de a 15. században több város (Buda, Kolozsvár, Brassó, Kassa) esetében ez a jog a külső tanácsot illette meg. A városok írásbeliségének hordozója a 14. század első harmadától a jegyző volt, a gazdasági ügyeket pedig a 15. század első harmadától kezdve a kamarás intézte. A magyarországi városokban nem volt jellemző a polgármester (*magister civium*) tiszte, amely a 15. században alakult ki Pozsony és Sopron városokban. Feladata a város gazdasági ügyeinek felügyelete volt, melyet a kamarás, illetve a belső tanács közül kijelölt városgazdák segítségével végzett, de ekkor még nem előzte meg rangjában a városbíró. A választásokat általában évente, Sopronban, Budán és Pesten kétfévente tartották meg, ami a 18. században kezdett elterjedni más városokban is, de általánossá nem vált. Sopront követően az osztrák városok mintájára Budán (1686-tól), illetve Pesten (1773-tól) a város első embere a polgármester, akit a bíró követett. Pozsonyban és a közelében fekvő városokban (Modor, Bazin, Szentgyörgy, Nagyszombat, Szokolca) szintén létezett ez a két tisztség, de e városokban is a bíró volt a város első embere, a polgármester, illetve a városkapitány a rendészet és a pénzügyek vezetője volt. A többi városban a 18. század első harmadáig nem találunk polgármester tiszttel, a város vezetője a bíró volt.³

A városok polgárságát a legtöbb esetben a külső tanács képviselte, és egyes városokban (Pozsony, Modor, Kassa, Lőcse, Bárfa, Eperjes, Kisszeben, Késmárk, Kisszeben, Kismarton, Kőszeg, Trencsén, Bazin, Nagyszombat, Modor, Szokolca) az ún. választott községgel (*electa communitas*) egyezett meg. Ez a testület volt az, amely a teljes polgárság helyett gyakorolta a választójogot, létszámuk a városok lakosságának számához viszonyítva ennek megfelelően elég nagy (általában 50–60, néha 100 fő) volt. Más városok esetében (Sopron, Ruszt, Selmecbánya) a külső tanács kisebb létszámú, általában 24, Szentgyörgyön 16 tagból állt. Tagjai főként a városi adószedésben és a városi gazdálkodás ellenőrzésében játszottak szerepet. A tisztújítások során ezekben a városokban általában a teljes község, vagyis a polgárjoggal rendelkezők összessége voksolt. E két rendszer ötvözetével találkozunk Breznóbányán és Besztercebányán. Ezekben a városokban a belső tanács mellett egy 24 fős külső tanácsot, de egyben nagyobb számú választott községet is találunk, ahol ez utóbbi gyakorolta a választás jogait. A nagy létszámú választott község vagy a polgárjoggal rendelkezők vezetője a szószóló volt. A tisztséget általában egy fő töltötte be, de előfordult, hogy kettő, ritkább esetben négy szószólót választottak. A külső tanács üresedés esetén csak kiegészítette magát, a 18. századtól kezdve a belső tanács által jelöltek közül. A szószólókat évente újraválasztották. A 18. század folyamán az állam képviselői egyre inkább törekedtek arra, hogy a külső tanácsot mind nagyobb ellenőrző funkcióval ruházzák fel.

Sopron igazgatása ettől az általános, és sok területen nagyon változékony modelltől eltért, amiben nagy szerepe volt annak, hogy Sopronban az ausztriai városok igazgatási hatása sokkal erősebb volt, mint más városokéban. Ezt mutatja a polgármesteri tiszt léte, valamint az, hogy a város első embere ő volt, és nem a bíró, mint a többi szabad királyi városban. A 16–17 századra a polgármester a város első embere, akinek a jogköre elsődlegesen a város pénzügyeinek igazgatására és ellenőrzésére terjedt ki, míg az igazságszolgá-

tatás a bíróra maradt. A város polgárságát alkotó községet (*Gemein, communitas*) a szószóló képviselte. A belső tanács mellett a polgárság egészét a 24 tagú külső tanács képviselte, akik között nem csupán a belvárosi, de a külvárosi polgárságot is reprezentálták, igaz, hogy ez utóbbi egyre kevésbé és egyre gyengébben, és mindinkább azok közé tartoztak, akik a belső tanács akaratát képviselték. A város vitathatlan vezetői a polgármester, a bíró és a belső tanács tagjai voltak, a város két legfőbb vezetője a tanács tagjai közül került ki, de hatalmuk és befolyásuk más területe is megnyilvánult: a város falvainak gondnokai a tanács tagok voltak, akik mintegy felosztották maguk között a város, mint birtokos hűbérúr birtokait.⁴

A szabad királyi városok vezetésének választására a 17. század végéig az uralkodónak semmilyen befolyása nem volt. 1672-től kezdve a szabad királyi városok tisztújításaikor feltűntek a választási biztosok, akik a Magyar vagy a Szepesi Kamara tisztviselői voltak. Feladatuk egyrészt a városok vezetésének rekatolizálása (ettől kezdve általában fele-fele arányban fordultak elő katolikusok és protestánsok a tanácsban), másrészt a városok gazdálkodásának ellenőrzése, javítása volt. 1690-től a biztosok egységes utasításokat kaptak, jelentéseiket a két kamarának küldték meg. A jelentések kiértékelése szintén itt történt meg, majd már a 18. század elejétől a kancellária, 1733-tól az ún. vegyes állandó városi bizottság (Udvari Kamara, Magyar Kamara, Magyar Királyi Kancellária, Magyar Királyi Helytartótanács delegáltjai) elé kerültek. A kamarai biztosok a választás befolyásolása mellett statútumokat adtak ki, amelyek a városi gazdálkodás javítását, az adófizető képesség növelését szolgálták. Fenti célok érdekében a királyi biztosok a városok igazgatásába, tisztikarának összetételébe is erős kézzel avatkoztak be.⁵

A Sopronba kiküldött királyi biztosok – jóllehet itt találkozhat a leginkább az osztrák rendszerre hasonlító városigazgatással – sok olyan területet találtak, amelyek véleményük szerint reformokra szorultak. A város evangélikusaiból álló városvezetők a 16–17 században egy meglehetősen szűk városi eliten alapuló réteget alakítottak ki, amely által egy nagyon összetartó, rokoni kapcsolatokkal sűrűn átszőtt hatalmi csoport tartotta kézben a város legfontosabb tisztségeit, és így Sopron belpolitikáját és érdekképviseletét.⁶ A királyi biztosok által képviseltetett új várospolitikai vonal szerint a városvezetés legalább felének katolikusnak kellett lennie, ezért a biztosok igen hamar, a 17. század hetvenes éveiben keresztülvitték a paritásos rendszert. Eszerint a legfőbb tisztviselőket felváltva a katolikusok és a protestánsok közül választották, ha a polgármester katolikus, akkor a bíró protestáns, majd fordítva, a belső tanács tagjainak legalább a fele katolikus, míg a jegyző, lévén ő fizetett szakalkalmazott és nem választott tisztviselő, katolikus volt. A városban polgárjogot viselőket tömörítő község azonban ekkor még zömében evangélikusokból állt, és így a katolikusok térnyerését nagyon nehezen lehetett keresztülvinni.⁷ Ezt az evangélikus többséget kívánták 1697-ben csökkenteni Erdődy Kristóf Antal kamaraelnök és Bornemissza János kamarai tanácsosok azzal a paranccsal, hogy miután a tanács választásakor a nép a szavazataival sok nyugtalanságot okozott, ezért a két biztos a teljes község választójogának megszüntetése mellett kardoskodott, és a többi városhoz hasonlóan választott községet, *centumviratust* akartak létrehozni, ahol egyenlő számban kellett volna az evangélikusoknak és a katolikusoknak helyet kapniuk.⁸ Erre a változásra azonban valójában

⁴ Tirmitz 1971, 65.

⁵ H. Németh 2018, illetve Sopronra vonatkozóan: Németh 2007b.

⁶ Goda 2008; Goda 2011.

⁷ H. Németh 2007b.

⁸ HU-MNL-OL-E 34 pag. 271–285.

³ H. Németh 2007a.

nem került sor, és a következő évek polgárháborúi, a Rákóczi-szabadságharc nem adott arra lehetőséget, hogy Sopron esetében jelentősebb igazgatási változásokra kerüljön sor. A 17. század végén a kirendelt királyi biztosok mindenesetre nem találtak lényeges okot arra, hogy a városban jelentősebb változtatásokat vezessenek be: a számadásokat minden esetben rendben találták, a belső békét csak egyes tanácsosok közötti nézeteltérések háborították. Mindannyian egyetértettek abban, hogy a 17. század végi adóterhek, és a városra nehezedő óriási kölcsönök nem tettek lehetővé semmilyen jelentős változást, a város vezetése – legyen az evangélikus vagy katolikus – lelkiismeretesen látta el a feladatát, és igyekeztek úrrá lenni a pénzügyi nehézségeken. A biztosok a többi szabad királyi városban jóval több problémával találkozottak, a Sopronban talált igazgatási állapotok ezekhez képest kiválónak tekinthetők.⁹

A 18. század első harmadában a városi igazgatás megreformálására irányuló törekvések megsokasodtak. Láthattuk, hogy az 1690-es években kirendelt biztosok részéről felmerült erre az igény, de a hadiesemények nem tették lehetővé királyi biztos kiküldését. 1706-ban a város pénzügyi ellenőrzését úgy oldották meg, hogy a helyi harmincadost bízták meg azzal, hogy nem királyi biztосként, hanem csupán kamarai emberként legyen jelen a tisztújításon, és az ott történetkről tegyen jelentést. A város vezetése – kihasználva a felemás szituációt – nyomban megragadta az alkalmat, hogy éljen egyébként is gyakran hangoztatott privilégiumával, a szabad választás jogával, és a harmincadost nem engedték be a városházára. A Magyar Kamara ezt úgy értékelte, hogy a soproni tanácsosok saját érdekeik mentén igazgatják a várost, és ezzel a cselekedetükkel egyáltalán nem a közjó és az egyház tiszteletének a növelésén szorgoskodnak, hanem nyilvánvalóan a város mint királyi tulajdon, koronajóság kárára és romlására vannak.¹⁰

A Rákóczi-szabadságharcot követő időszakban az állami hivatalok által koordinált városigazgatási reformok új lendületet kaptak. A szabadságharc által okozott gazdasági bajok és az ország igazgatásának általános megújítása miatt egyre inkább előtérbe kerültek azok a témák, amelyeket egészen addig nem kezeltek ennyire erőteljesen.¹¹ A város bevételeinek és általában adóízető képességének növelése érdekében a királyi biztosok általános törekvése az volt, hogy a városi gazdálkodásban fellelhető összes kisebb-nagyobb bevételt feltárják, és azt a hadipénztárba vagy a városi házipénztárba irányítsák. Emellett a 17. században bevezetett új várospolitika másik pillére, a katolikus megújulás is jelentős szerepet kapott, hiszen a döntően evangélikus Sopront akkor már nyolc éve nem látogatta meg királyi biztos, aki így a katolikusok ügyét sem tudta képviselni. A soproni katolikusok beadványa szerint ez azt okozta, hogy az 1681. évi országgyűlésen engedélyezett két evangélikus lelkész helyett 4-5 főre nőtt a helyi evangélikus egyház lelkészeinek száma, akik így megerősítve a helyi felekezetet egyre több hagyatékot szereztek meg a katolikusok elől, valamint a helyi, jöhírű evangélikus iskola tanulóinak létszáma is jelentősen megnőtt. Tevékenységüket a feljelentők szerint a városi tanács is támogatta, mivel az árvákat nem a katolikus iskolába helyezték el, és az evangélikusok egyetemi peregrinációja is megnőtt. A katolikusok sérelmei között szerepelt az is, hogy a tanács hallgatólagos támogatásával nem érvényesülnek azok a látványos, a népi vallásosság jelentős eseményeihez köthető körmenetek, amelyeken minden tanácstagnak és a céheknek részt

kellett volna venniük, hogy ott a Szűz Mária képével díszített zászlóik alatt vonuljanak fel Úrnapján. Az evangélikus mesterek nagy száma miatt azonban a céhek ezeket a zászlókat nem hajlandók elkészíttetni, és kegyes alapítványokat sem hoznak létre, de ha vannak is ilyenek, nem ismerik el a plébános felügyeleti jogát, számadásokat nem nyújtanak be neki, és ennek pótlásának elrendelésétől még a katolikus tanács is ódzkodik.¹² Az 1711-ben kirendelt Erdődy Sándor biztos részben ezt igazolta vissza, főként ami a céhek ellenállását illette, de a fő gondot abban látták, hogy a katolikus tanácstagok sem annyira lelkiismeretesek, mint azt elvárták volna tőlük, és a megüresedett tanácsosi helyekre szóba jöhető katolikus polgárok között is több a lanyha hitű.¹³

A szabadságharc közvetlen gazdasági hatásairól a pestis miatt fokozott veszélynek kitett biztosok részletes látéletet nem tudtak készíteni, a megüresedett tanácsosi helyet sebteben Richard Lanyval töltötték be, akit ugyan derék embernek mondtak, de már igen öreg, nemrég tért át, és lanyha katolikus, a katolikus hitre nézve nem nagy nyereséget ért. Mathias Trimmel katolikus tanácsosról pedig úgy vélekedtek, hogy nem járt el a tanácsülésekre, ahol így – a távollévő és alkalmatlan katolikus tanácsosok miatt – az evangélikusok vették át az irányítást. Az egyházi vagyon, az alapítványok a városnak adott harmincadjövödelmek felülvizsgálatra szorultak.¹⁴ A következő évben sorra került választáskor Péterffy János Ferenc kamarai tanácsos jelent meg. Ő a következő évek kiemelkedő szereplője, a sorra került igazgatási változások egyik fő kezdeményezője volt, számos újítást akart keresztülvinni a tisztújítás menetében. Ekkor azonban még csak tűzoltásterületi intézkedéseket tudott hozni: sürgősen lemondatta az alkalmatlan Lanyt, és helyére egy képzett, az 1690-es években áttért katolikus, Leopold Kampelt választották meg, akit már jóval korábban, 1707-ben maga Esterházy Pál nádor javasolt a belső tanács tagjának.¹⁵

A következő években sorra küldték ki a királyi biztosokat a szokásos Szent György napi tisztújításokra, főként a már említett Péterffy János Ferencet (1712., 1714., 1716., 1720., 1735.), aki igen jól megismerhette a város belső viszonyait. Rajta kívül mindössze 1715-ben (Szunyogh János György) és 1732-ben (Sigray János) jelent meg más királyi megbízóval Sopronban, hogy ellenőrizze a város igazgatását és főként gazdálkodását.¹⁶ Ellentétben a 17. századi kirendelt biztosokkal¹⁷ Péterffy így megfelelő információkkal rendelkezett ahhoz, hogy a város gazdálkodásának megreformálásához ne csupán bécsi utasítások álljanak rendelkezésére, hanem a városban gyűjtött információk alapján pontosan meg tudja ítélni, hol vannak olyan kiadások, amelyek megszüntetésével további bevételekhez juthat Sopron városa, illetve milyen egyéb forrásokból növelhető a város jövedelme. Erre szükség is volt, hiszen a biztosok elsődleges gondja már a 17. században is az óriási, több mint 200 ezer forint tőkeösszegű adósság volt, amely után a kifizetett kamatok is óriásiak voltak.¹⁸ A legátfogóbb szabályozást Franz Melchior Gans kamarai tanácsos állította össze, aki ugyan a hitelek gyors visszafizetését a jelentős katonai terhek miatt lehetetlennek vélte, de úgy gondolta, hogy az adósságot 150 ezer forinttra lehetne

⁹ HU-MNL-OL-E 34 pag. 99–102., 228–255., 398–419.

¹⁰ HU-MNL-OL-A 20 1706. No. 4.

¹¹ Lásd például Nagy 1957.

¹² HU-MNL-OL-A 20 1711. No. 23.

¹³ HU-MNL-OL-A 20 1711. No. 37., 43., illetve a jelentés: HU-MNL-OL-E 41 1711. No. 290.

¹⁴ HU-MNL-OL-A 20 1711. No. 54.

¹⁵ HU-MNL-OL-A 20 1735. No. 8., HU-MNL-GyMSM-SL-IV.1003. Lad. XXXVIII. et NN Fasc. I. No. 25., 40., Lad. III. Fasc. I. No. 3. ill. HÁZI 1982, I. köt. 202. o. 2010. sz.

¹⁶ HU-MNL-GyMSM-SL-IV.1003. Lad. III. Fasc. I. No. 7, 11., 17, 19, 29, HU-MNL-OL-A 20 1733. No. 10.

¹⁷ Lásd erre: Németh 2011a.

¹⁸ 1698-ban a városi hitelek összege 1684-től kezdve felvett 60 kölcsön miatt összesen 199259 fl 13 d volt. HU-MNL-OL-E 34 pag. 398–414.

csökkenteni. Ehhez azonban az kellett volna, hogy a gazdálkodásban hatékonyabbak legyenek, valamint a belső tanács és a község közötti rossz viszonyt megszüntessék. Ennek alapvető okaként azt látta, hogy a belső tanács tagjai lenézték a községet, a város birtokait saját céljaikra használták, a város falvaiban élő jobbágyokat robot címén a saját házuknál dolgoztatták, és emiatt a város a nagy mezőgazdasági munkák idején kénytelen volt munkásokat felvenni. A biztos a község javaslatait tette a magáévá. A község a benyújtott *Gemeinbetrachtung*-ban a portionalis adó kivetésének és a katonai terhek egyenlőbb elosztását követelte, egyben a jövedelmek növelését azzal akarták elérni, hogy megszüntették volna a városi tanács tagjai által élvezett adómentességeket és különféle terményben és pénzben a fizetésükön felül felvett honoráriumokat.¹⁹

A Péterffy János Ferenc által javasolt változtatások ezeken az alapelveken nyugodtak. A konkrét javaslatokat ismételtlen a község fogalmazta meg, akik beadványukban a tanácsosok és házastársaik által birtokolt ingatlanok utáni adómentesség miatt háborogtak, amellyel nagy összegeket vontak el a hadiadópénztárból, és így annak hiányait további kölcsönökkel kellett pótolni. A község a hadiadó kivetésében is arra törekedett, hogy ne lehessen a kivetés során egyik vagy másik polgárnak kedvezni, és azt erőltették, hogy a kivetés alapjául szolgáló ingatlant ne egyszerű becléssel állapítsák meg, hanem az ingatlan pontos felmérésével. Ennek során a házakról új összeírást készítettek volna, és az egyes ingatlanokat osztályokba osztották volna, hogy a kivetés egyszerűbb és igazságosabb legyen. Emiatt kezdeményezték a telekkönyvek használatának bevezetését is. A község tagjai nehezményezték azt is, hogy a tanácsosok a 17. század utolsó harmadától kezdve a királyi biztosok által megszabott mértékben állandó fizetésben részesültek, de egyben a régi metódus szerint a különféle terményjuttatásokat (bor, gabona és fa), a város falvai által nyújtott bizonyos számú robotnapot, különféle illetékek szedését is megtartották. A község követeléseit és egyben az állam érdekeit támogatta az 1715. évi országgyűlésen hozott törvénycikk is, amely kimondta, hogy a városi tanácsosok csak saját lakóingatlanuk után maradjanak adómentesek, a többi, többnyire kiadott ingatlanok után vessék ki az adókat.

A királyi biztos jól mérte fel, hogy a község tagjaiban jelentős támogatóra lelt annak érdekében, hogy a városi gazdálkodás szakszerűbb és átláthatóbb legyen. A benyújtott előterjesztéseket a *peculium regium* gazdaságának növelésére, a polgárok terheinek csökkentésére alkalmasnak vélte. A város politikai hangulata is kedvezett ezeknek a bevezetésére, mivel a község a javaslatok egészét, míg a tanács bizonyos tagjai egy részét támogatták volna. Péterffy éppen ezért arra törekedett, hogy a jövőben a tanács és a *selecta communitas* tagjait a községtagokból állítsák össze. A Sopronban a szokottnál hosszabb ideig maradt Péterffy egyrészt a városra nehezedő adósságokat akarta lecsökkenteni, melyre a legjobb és leggyorsabb megoldásként a város erdeinek jelentősebb kivágását találta. A kivágott nagy mennyiségű építőfát a jezsuiták és a pálosok által a városnak nyújtott kölcsönök tőkeösszegébe számították bele. Ezen felül a város nyolc falva közül négynek (Agendorf, Loipersbach, Kolmhoff és Klängenbach) a jövedelmeit teljes mértékben a kölcsönök kifizetésére rendelte. A biztos a község által benyújtott javaslatok közül a városi tisztviselőkre vonatkozó kifizetések és mentességek tekintetében járt még el. A biztos igyekezett a tanácsosok és az elhunyt szenátorok özvegyeinek ingatlanjaira is ráterhelni a hadiadót, illetve a beszállásolás terheit abban az esetben, ha azt nem közvetlen a tanács tagjai lakták. Emellett a városi tisztviselők által természetben kapott juttatások és illetékek rendszerében igyekezett rendet teremteni.

Előbbi esetben még csak az igény tudott megjelenni, mivel az 1717. évi országgyűlésen hozott törvény a teljes városi rend ellenállásába ütközött, és azt egyetlen városi tanács sem volt hajlandó elfogadni. Ekkor még csak a városban addig szokásos juttatások áttekintését tudták elvégezni. Péterffy célja leginkább az 1696. évi királyi biztosok rendelkezései betartatása volt, melyet I. Lipót 1698-ban erősített meg parancslevelében. Péterffy rögzítette a városi tisztviselőknél járó természetben kapott fizetési tételeket, valamint összegezte a különféle jogi eljárások után szedett illetékek rendszerét. A falvak jobbágyai által összegyűjtött és robotban a városi tisztviselőkhöz hordott termények és szolgáltatások mértékét csökkentenie ugyan nem sikerült, de az eddigi gyakorlat írásba foglalásával gátat vetnie igen.²⁰ Péterffy az általa jegyzőkönyvbe foglaltatott statútumaiban mindezen intézkedéseknek érvényt is kívánt szerezni, de ehhez sokkal sűrűbb ellenőrzésre lett volna szükség, amelyre ekkor nem került sor. Egy 1729. évi Anonymus aláírású jelentésben azt emelte ki a feljelentő, hogy a biztosok távollétében azok rendelkezéseit senki nem hajtotta végre, amely részben hozzájárult ahhoz, hogy a város adósságai nem csökkentek jelentős mértékben (jóllehet ekkor már a 150 ezer forintos kölcsönösszeg is még ötvenezer forinttal kevesebb lett), és a város vezetése egyre inkább a képzett evangélikusok kezébe csúszik át.²¹

A valódi változásokra a következő években került sor. Ennek háttérében már egy koncentráltabb, céltudatosabb városi politika állt. A 18. század első negyedében a városok többségében a gazdaság irányítását mindinkább egy kézbe kívánták összpontosítani. Ennek érdekében ott, ahol létezett már a polgármesteri tisztség, hatáskörét mindinkább kiszélesítették, és az összes, gazdálkodással összefüggő ügyet az ő kezébe helyezték. A felső-magyarországi városok esetében az 1710-es évek végétől a következő évtized közepéig mindenhol meghonosították a polgármesteri posztot, és így a szószóló, valamint a kamarások kezéből kikerült a gazdaság irányítása. Általános tendenciaként írható le, hogy a város gazdálkodását felügyelő személy kezébe került a városok földesúrként birtokolt falvainak ellenőrzése és azok gazdaságának irányítása is. Az addig a falugondnokok vagy falugrófok által irányított jobbágygazdaságok kikerültek az ezeket a tiszteket általában bíró tanácsosok kezéből a polgármesterhez. Ennek oka elsődlegesen az volt, hogy a tanácsosok ne tudják ezeket a jövedelmeket és szolgáltatásokat a saját hasznukra fordítani, hanem az tisztán folyjon be a városi kasszába.²²

Láthattuk, hogy ugyanazokat a problémákat akarták a királyi biztosok más városokban is megoldani, mint amelyekkel korábban Sopronban is találkoztak. Itt már 1716-ban megjelent annak igénye, hogy a város falvainak gazdálkodását ún. városgazda (*oeconomus*) irányítsa.²³ Ez a tiszti a magyarországi városokban csak a 17. század végétől volt ismert, és főként csak azokban a városokban, ahol az osztrák városi politikai és -gazdálkodási gyakorlatot igyekeztek bevezetni. A volt kamarai adminisztráció alá tartozott, később szabad királyi városokban szinte mindenhol megtalálható volt, ahol a városgazda kezelte a városhoz tartozó birtokok jövedelmeit. Debrecen ez alól kivétel, mivel ott 1699-ben külön városgazdát választottak.²⁴ Budán már a város önkormányzatának felállítását követő években van adat arra, hogy ez a tisztség létezett, sőt, 1694-ben az adminisztráció

²⁰ HU-MNL-OL-A 20 1716. No. 29

²¹ HU-MNL-OL-A 20 1729. No. 7

²² H. Németh 2018, 798–805.

²³ HU-MNL-OL-A 20 1716. Nr. 29, HU-MNL-OL-E 23 1716. nov. 4.

²⁴ Kállay 1966, 40–41.; Kállay 1972, 48.; Komoróczy 1969, 54.; Rác 1982, 159

¹⁹ Uo. 248–250. 1697. máj. 6.

külön algzadt kívánt kinevezni.²⁵ Esztergomban is viszonylag hamar, 1702-ből már van adatunk a városgazda személyére és elszámoltatására.²⁶ Nagyszombat esetében ugyanaz a Péterffy János kamarai tanácsos rendelte el 1714-ben városgazda kinevezését, aki szinte kizárólagos királyi biztosként jelent meg Sopronban is.²⁷ A városgazda tisztét azonban csupán két évtizeddel később kezdték általánossá tenni a szabad királyi városokban, és akkor is annak orvoslására, hogy az ekkoriban sorra felszínre került visszaéléseket megakadályozzák. Sigray János báró királyi biztosként 1732-ben javasolta ismét, hogy Sopronban meg kell szüntetni a falugrófok tevékenységét, és mind a nyolc városi birtok felett egy embernek kell intézkednie, aki az innen befolyt jövedelmeket híven befizeti a városi kasszába, és így a még mindig jelentős kölcsönök összegét csökkenteni lehetne.²⁸

Két évre rá Péterffy János királyi biztos vezetésével teljes körű, mindenre kiterjedő vizsgálatot rendeltek el, amely a város bevételeire és általánosan gazdálkodására összpontosított. Felmérték az összes jövedelemforrást, és az azokkal kapcsolatos gazdálkodási módszereket, valamint igyekeztek feltárni azokat a tevékenységeket, amelyek után addig nem szedtek semmilyen adót. A biztos új bevételi források létesítését is szorgalmazta, mint például egy új vendégfogadó alapítását a város határában. A biztos javaslatának élén a városgazda tisztének bevezetése állt, és Péterffy ekkor még azt is megtiltotta volna, hogy a bíró és a belső tanács a gazdálkodás viszonyaiba betekintést nyerhessenek. Javaslatára szerint a városgazda kezében folytak volna össze a város bevételei, és azokat a tanácstól függetlenül fizette volna be a pénztárba. Az összes kisebb városi jövedelem kezelője, a falvak ispánjai, a sörfőző inspektora, valamint az erdőfelügyelők is neki lettek volna kötelesek elszámolni tevékenységükről. Az innen befolyt jövedelmeket is a városgazdának kellett volna átadniuk, aki azt a kamarásnak fizette volna be. A kisebb jövedelmekről és gazdálkodási ágakról készített számadásokat is a városgazdán keresztül kellett volna eljuttatni a kamaráshoz. Az *oconomus*nak így a város minden gazdálkodási ügyében részt kellett volna vennie, és ellenőrként egy bizottságot kellett volna létrehoznia, amely bizottság arra is szolgált volna, hogy a városi gazdálkodás minél nagyobb publicitást szerezzen, és így az a város növekedését szolgálja. Ugyanekkor a biztos a királyi biztosok régi igényeit követve megszüntetett volna minden természetben (terményben, fában vagy szolgáltatásban) eddig kapott jövedelmet, amellyel a város vezetői rendelkeztek.²⁹

Péterffy javaslatai meghallgatásra találtak az ekkor már közös városi bizottságot alkotó kancelláriai, kamarai és helytartótanácsi tanácsosok és az Udvari Kamara befolyásos tisztviselőinél, és a következő évben újra őt küldték ki a Szent György napi tisztújításra olyan királyi utasítással, miszerint legelsősorban a városgazda tisztének létrehozása, és a tisztre alkalmas személy megkeresése volt a fő tennivalója. Az uralkodói parancslevél szerint a városgazda akár polgár, akár polgárjoggal nem rendelkező személy lehet, akinek megvan a feladathoz szükséges képzettsége és tapasztalata, de egyben megfelelő vagyonnal is rendelkezik, mivel – a városigazgatásban újdonságként – megfelelő kauciót is le kellett tennie a tisztség elnyeréséhez.

A városgazda tisztének elfogadása és az új, az állami szempontok figyelembevételével kiszemelt tisztviselő kiválasztása azonban nem ment olyan könnyen, ahogyan azt Péterffy elképzelte. A korábbi gazdálkodási viszonyokból kiindulva nem is gondolhatta, hogy az

új, a városi gazdálkodás élére állított, a várostól akár még független helyről kiválasztott személy osztatlan lelkesedést fog kiváltani a városi tanácsban vagy a községben. Előbbi testület tagjait igen érzékenyen érinthette, hogy ki akarták venni a kezükből a falvak jövedelmeinek beszédését és ellenőrzését, hiszen onnan a biztosok és a község egybehangzó véleménye szerint jelentős bevételeik származtak. Az alapvetően konzervatív község esetében pedig minden újdonság és újonnan megválasztott tisztviselő, aki jelentős fizetést is húzott, csak újabb beavatkozást jelentett a városi privilégiumokba, na meg egy újabb, az adójukon tartott tisztviselőt. A biztos jelenlétében történő választás viszonylag békésen zajlott le. A Szent György napi tisztújítást követő napon kellett volna megválasztani az *oconomust* vagy városgazdát, de egyetlen olyan személyt sem tudtak megnevezni, aki az uralkodói utasítás alapján alkalmas lett volna a posztra.

A község azonban mégis kihasználta a szenátus tanácsstalanságát, és egyedül ők nyújtottak be alkalmasnak ítélt jelölteket, hat katolikus és hat evangélikus személyében, azonban a felsoroltak közül egyedül Franz Leitner vaskereskedő lett volna alkalmas, aki azonban evangélikusként nem illeszkedett bele a kamara elképzeléseibe. A többi jelölt vagy nagyon öreg volt, esetleg a gazdálkodásban nem jártas, túl sok hátralékot halmozott fel eddigi működése során, sőt netán a betűvetésben és számolásban voltak hiányosságai. A biztos a polgármester javaslatára Theophil Hoffert kérte fel a tisztre, de ő nem akarta vállalni. Kovacsovics György neve merült fel ezután, aki a kamara előtt is már ismert volt, és aki már öt éve Sopronban élt, elég birtokkal és földdel rendelkezett, nemesként az ország jogában és a gazdálkodásban szintén jártas, képzett ember volt. A biztos igyekezett úgy bevezetni az új tisztviselőt, hogy azzal ne okozzon nagyobb felfordulást: a tanács és a község közös ülésén benyújtotta javaslatát, ahol azzal érvelt, hogyha Kovacsovics elnyerte a tanács tetszését, és szolgálatai révén a királynak is, akkor a községnek is megfelelő lehet. Úgy tűnt, hogy a javaslatot elfogadták: Georg Kramer bíró, illetve Pintér Adám tanácsos kijelentették, hogy a tanácsnak és a községnek is megfelel Kovacsovics személye a városi *oconomus* tisztét illetően, megválasztották őt, és a biztos megerősítette tiszteben. Ezt követően összeállították a városgazda utasítását, amelyet a városházán a tanács és a község is elfogadott, majd Kovacsovics letette az esküt a bíró kezébe. A városgazda hatáskörét a város összes birtokának és azok beneficiumainak kezelésében írták le, így első teendői közé tartozott, hogy a város minden birtokán teljes revíziót kellett végeznie. A biztos és a város által összeállított instrukcióban az *oconomust* (eltérően Péterffy egy évvel korábbi javaslatától) a tanács és a község fennhatósága alá helyezték, minden tevékenységéről nekik kell jelentést tennie.³⁰ Péterffy választása nem volt elsietett, hiszen Kovacsovics György Sopronba érkezése előtt Csáky Imre kalocsai érsek gazdatisztje volt, akinek birtokai feltehetően Győr megyében voltak, hiszen a kalocsai érsek mellett betöltött tisztjén túl a vármegye táblabírájaként is megemlítik a források.³¹

A soproniak azonban – jóllehet a királyi biztos jelenlétében nem mertek ellenkezni – nem nyugodtak bele abba, hogy egy polgárjoggal nem rendelkező külső szakember, a kamara embere legyen a város birtokainak legfőbb irányítója. Péterffy távozását követően szinte azonnal, már május 5-én a tanács és a község közös ülésén Johann Bartholomeus Ehrlinger szószóló a község nevében tiltakozott az ellen, hogy a városgazdai utasítás ér-

²⁵ Gárdonyi 1916, 590.

²⁶ HU-MNL-OL-E 279 1702. Nr. 38. Buda, 1702. nov. 11. H. Németh 2011b.

²⁷ SK-StATr-MMTr-Statuta comm. I. köt.

²⁸ HU-MNL-OL-A 20 1733. No. 10.

²⁹ HU-MNL-OL-A 20 1734. Nr. 4. Pozsony, 1734. júl. 17.

³⁰ HU-MNL-OL-A 20 1735. No. 7.

³¹ AT-ÖStA/HHStA SB Csáky I. Personalia, Fasc. 7 Nr. 161–200.; Borosy–Kiss–Szabó 2003, 182. o. 294. 1723. dec. 29.; Borosy–Kiss 2004, 69. o. 469 1733. No. 14.

telmében életfogytig megválasztott Kovacovicsot elfogadják, sem azért, mert így posztjáról nem lehetne leváltani, de főként, mert nem rendelkezik polgárjoggal. A város határozata szerint május végén küldöttséget menesztettek Bécsbe, hogy ott tiltakozzanak a városgazda beiktatása ellen, és azzal érveltek, hogy Péterffy erőszakkal választotta meg velük Kovacovicsot. A vád feltehetően csak közvetve volt igaz, mert a biztos nagyon vigyázott arra, nehogy azt a látszatot keltse, hogy a város – több évtizede csak látszólag érvényes – szabad választási jogát megsértette volna. A biztos ugyanis alkalmazkodott ahhoz a szokáshoz, hogy a kisebb tisztviselők választásánál nem vett részt, mindössze Péterffy titkára ment el az ülésre, hogy beszámolhasson az ott történtekről.

Az uralkodó a soproniak vádjaira úgy reagált, hogy Péterffyt újra kiküldte Sopronba, hogy vizsgálja ki az ügyet, de a tanács és a község ezt már nem várta meg. Kovacovics 1735. július 11-én Péterffynek írt levelében arról számolt be, hogy a soproniak újabb bécsi küldöttsége előző nap éjjel érkezett vissza, majd másnapra azonnal közös gyűlést hívtak össze, ahol a küldöttek előadták, hogy Bécsben azt a tanácsot kapták, hogy a biztos megerkezését megelőzően tartsanak egy újabb választást, állítsanak Kovacovicsal szemben más jelölteket, és így szavazzon a község. A városi jegyzőkönyv bejegyzései és Kovacovics levelének tartalma egyöntetűen számolt be a választásról: Kovacovics mellett Johann Wenzel Zeitler és Márton Pált jelölték a tisztre, majd a szavazás során Zeitlerre 63, Mártonra 15 szavazat esett, ellenben Kovacovicsra egyetlen egy sem. A választás kimenetele nem lehetett kétséges, hiszen a tanács tagjainak befolyásolható városgazdára volt szükségük, a község tagjait pedig azzal lehetett a korábbi választás ellen hangolni, hogy az súlyosan sértette a városnak I. Mátyás által arany bullával megerősített szabadságait. Az új városgazda mindkét igényt kielégítette, mivel Zeitler, az asztalos céh mesterét, a község maga közül valónak érezhette.³² A belső tanács tagjainak azzal felelt meg tökéletesen, hogy olyan embernek tűnt, aki minden ellenkezés nélkül végrehajtja azt, amit a szenátus kér tőle. Az előzetes információk szerint Zeitler már igen öreg volt, igen lanyha katolikus, akinek mindössze kisebb tapasztalata volt a gazdálkodásban egyházgondnokként, illetve csekély szőlőbirtokai voltak, és azokat sem kiemelkedő eredménnyel művelte, ellenben az írásban és a számolásban tapasztalatlan, műveletlen volt. Ez utóbbit támasztotta alá Péterffy 1712. évi jelentése az akkori tisztújításról, amely szerint a választások során Zeitler arról mesélt a többi polgárnak, hogy különféle varázslatokra képes. A biztosnak más sem kellett, és azonnal javasolta az uralkodónak, hogy az asztalosmestert királyi parancssal távolítsa el a 24 tagú külső tanácsból, nehogy a belső tanácsba vagy a *selecta communitas*ba válasszák be. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) Zeitler jelentős szavazattöbbséggel győzött, letette az esküt. Az új városgazda számára új utasítást is készítettek, ahonnan kihagytak minden olyan pontot, amely sértette a városvezetés érdekeit, és lényegében visszaállították a régi állapotokat: a város falvainak irányítását visszahelyezték a falugrófok kezébe, a tanács tagoknak korábban adott illeteket, terményjuttatásokat és szolgáltatásokat visszaállították. Kovacovics véleménye szerint a városgazdai utasításban nemhogy bármilyen fontos dolog maradt volna, hanem „minden idióta el fogja tudni látni ezt a tiszte, még az is, aki írástudatlan”. Péterffy informátorai szerint a városgazda elleni akció – mellyel a kamara és az uralkodó beavatkozási jogát is erősen csorbították – a község és a szószóló, Bartholomeus Erlinger műve volt, aki elterjesztette, hogy Kovacovicsot életfogytig választották, és a városgazdát a községből kellene választani. A soproni népet is erre biztatták és uszították, ahogy azt Andreas Kappel polgármester

nyíltan ki is mondta a tanács és a község közös ülésén. Péterffy ugyan az uralkodó június 25-én kelt parancslevelé értelmében megjelent Sopronban, de ott teljes ellenállással szembesült: noha újabb jelölést és szavazást tartottak immáron a királyi biztos jelenlétében, de itt Zeitler ugyanúgy a legtöbb szavazatot kapta, és így őt Péterffynek magának kellett beiktatnia ugyanabban az évben immáron kétszer is elnyert hivatalába.

Zeitler – Kovacovicsal ellentétben – nem az uralkodó és a kamara, hanem a városi tanács akaratának megfelelően viselte hivatalát. Jóllehet a réteket a királyi utasítás értelmében felmérte, de a lekaszállást nem a város hasznára végeztette el, a kocsmáltatásban sem vezetett be új módszert, hanem maradt a réginél, és nyomban gondoskodott arról, hogy a nyolc faluból elegendő szénát hozasson a tanács tagjai számára. A városgazda kinevezésénél azt az uralkodói alapelvet sem tartották be, hogy a tisztet kaucióhoz, a Péterffy által megállapított 1500 forint letételéhez kössék, melyet hitelként 5%-os kamatra kellett volna letétbe helyezni. Mivel a városgazda az új utasítás értelmében teljes mértékben a tanács alárendeltségébe került, így a városgazda azt hajtotta végre, amit neki a tanács megparancsolt, és így a tanács bármilyen visszaélést el tudott követni. Péterffy szerint így félt, hogy a város gazdasági állapota nem fog megváltozni, és a hitelezőket a város birtokaiból kell kielégíteni, mert máshogyan nem tudják kifizetni az adósságokat.³³

Kovacovics igyekezett megvédeni érdekeit, és megfelelő kielégítést kért magának a kamarától, de ennek kimeneteléről nem tudunk. Hamarosan el is költözött Sopronból, Győrben telepedett le, és uradalmi birtokigazgatóként folytatta a pályafutását.³⁴ 1751 májusában halt meg, a győri jezsuita templomban temették el.³⁵ Zeitler ezzel szemben folytatta pályafutását annak ellenére, hogy azzal a városba később kirendelt kamarai biztosok sem voltak megelégedve. A város nem csökkenő hiteleinek törlesztését a korábban is megismert módon, a városi erdők kiszipolyozásával igyekeztek elérni. A tanács utasítására a Sonnenberg szőlő mellett lévő erdőt (évente mintegy 9-11 ezer öl fát) Zeitler idején kivágták, és a fa egytizedét a tanácsosok és más tisztviselők fizetésére használták fel. A területet végül a tanács tagok és a város kiemelkedő polgárai számára adták el, hogy ott további szőlőket telepíthessenek.³⁶

1737-ben a kamara számára is világossá vált, hogy az új városgazda tiszte nem váltja be a hozzá fűzött reményeket – talán nem utolsósorban a tisztet betöltő alkalmatlansága miatt –, és a várostól részletes jelentést követelt Zeitler működéséről.³⁷ 1738-ban már királyi parancslevelé is született az alkalmatlannak bizonyult asztalosmester leváltásáról, de Zeitler ekkor kikönyörögte magának, hogy maradjon a posztján. Végül 1740-ben mondott le hivataláról Mednyánszky József királyi biztos nyomására, aki Péterffyhez hasonlóan teljes körű gazdasági vizsgálatot végzett a városban. Zeitler ő is alkalmatlannak vélte erre a feladatra, ezért új szavazást javasolt, melyet a város választói elfogadtak, és 3-3 katolikus és evangélikus közül az evangélikus Erhard Deimel kapta meg a szavazatok többségét, akit így városgazdának választottak meg. Ő végre olyan emberként került a posztra, akit mind a katolikusok, mind pedig az evangélikusok szorgalmas, a gazdaságban jártas, képzett embernek ismertek meg. Több ezer forint értékű vagyona, és két

³² Házi 1982, 972. No. 11908.

³³ HU-MNL-OL-A 20 1735. No. 6-8.

³⁴ HU-MNL-OL-P 274 7. tétel Kovacovics György – Ferenczi György csurgói tisztartóhoz írt levele (1741.)

³⁵ Pázmány Péter „Nyolcz okok mellyekre nézve egy tudós, nevezetes, Fő-ember az Romai hitre tért” című kötetének 1753. évi kiadásában szerepel a győri jezsuita templomban lévő magyar gyülekezetben meghaltak között.

³⁶ HU-MNL-OL-A 20 1739. No. 1., illetve 1740. No. 6.

³⁷ HU-MNL-GyMSM-SL-IV/1003. Lad. III. Fasc. 1. No. 79 1737. ápr. 8.

birtokos polgár jóállása szavatolta a letett kauciót, és azt, hogy bármilyen felelősségre vonás esetén képes lesz az esetlegesen okozott károkat megtéríteni. Deimel társadalmilag szintén a községhez kapcsolódott, apja Zeitlerhez hasonlóan szintén asztalosmester volt, ő maga pedig Leopold Gabrielnek, a külső tanács tagjának a lányát vette feleségül.³⁸ Posztját azonban az idő és Zeitler működése kikezdte. A soproni község immáron azt emlegette fel a királyi biztosnak, hogy az csupán kiadást okoz, mert az *oeconomus*nak kifizetett 200 forint minden haszon nélkül folyt ki eddig is a város kasszájából, mivel bebizonyosodott, hogy tevékenysége ellenére a város jövedelmei nem nőttek.³⁹

A királyi biztos azonban a kamara központilag elfogadott irányelveit követte, hiszen éppen ekkor újabb és újabb városban jelent meg a városgazda tiszte. Jászy Pál királyi biztos a nagyszombati tanácsnak kiadott részletes utasításában például a városgazdát a soproni példához hasonlóan széles jogkörrel látta el. A város minden mezőgazdasággal kapcsolatos jövedelemágának ellenőrzését a városgazdára bízta, kezdve a szántóföldi műveléstől, folytatva a halgazdasággal és befejezve az erdőgazdálkodással. Ő sem vált a tanácstól függetlenné, mivel elszámolásait a belső tanácsnak, vagy a tanács által kijelölt bizottságnak kellett bemutatnia.⁴⁰ A 18. század folyamán ezek a funkciói terjedtek el a többi városban is, és a városgazda hatáskörébe elsődlegesen a mezőgazdasággal kapcsolatos jövedelemágak tartoztak.⁴¹ Mednyánszky tehát nem fogadta el a soproniak érvelését, hanem meggyőződése volt, hogy a városnak az okoz nagyobb hasznot, hogy ha megfelelő és eléggé képzett embert bíznak meg a feladattal, aki a közjót szolgálja és a város növekedését támogatja. A korábban Sopronban hangoztatott híresztelésekkel ellentétben vallotta, hogy a városgazdát nem életfogytiglan kell kinevezni, ugyanis, ha valaki kevésbé alkalmas és képzett, azzal csak növeli a károkat, minél hosszabb ideig van szolgálatban. Ha valaki két év alatt nem tudja bebizonyítani, hogy jövedelmezően irányítja a város gazdaságát, azt a község le tudja váltani, hogy egy alkalmasabbat válasszon a helyére, ha pedig hasznos a város számára, akkor újra lehet választani. Szerinte ilyen volt az újonnan kiválasztott városgazda is, akit egyébként a tanács és a község ellenőrzött, így elszámoltatható, és a kaució, valamint a vagyona megfelelő biztosíték ahhoz, hogy kárpótolják a várost. A cél tehát: szakképzett, gazdálkodáshoz értő, felelősségteljes és felelősségre vonható szakhivatalnokok kinevezése a városokban.⁴²

A század folyamán a várospolitika iránya ugyanezt a pályát követte: a városi gazdálkodás ellenőrzését és szakszerűségének a növelését szolgálták a biztosok utasításaira létrehozott szakhivatalok is. A reformok bevezetésekor a 18. század nagyobb részében inkább a lassú változtatások módszerét használták, míg II. József uralkodásakor igen határozottan és egységesen szabályozták a városok igazgatását. Elég, ha arra gondolunk, hogy 1787-től a bírót és a polgármestert egységesen négyévente választották, Budán, Pesten és Pozsonyban külön városi rendőrséget hoztak létre. A 18. század első harmadától kezdve a szabad királyi városokban állandó adószedőt foglalkoztattak a különféle adónevek beszédére, a kamarás által kezelt pénztárat a pénztári ellenőr kontrollálta. E tisztből jött létre 1784-től a városi számvevőség, amely mellett létrehozták a városi gazdasági bizottságot, amely hetente összehívott ülésain a város gazdálkodását ellenőrizte. Ekkor egyesítették az összes városi pénztárat, amely fölé állami szervként az országos főfizető-

pénztárat állították. II. József igazgatási reformjai idején 1785–1790 között a városokat a vármegyék alá rendelték. 1787-től a bírót és a polgármestert, valamint a belső tanács tagjait királyi tisztviselőkké váltak, a többi tisztviselőt a főispán nevezte ki, előzetes városi jelölést követően. A telekkönyvek vezetését a telekkönyvi hivatal végezte, a gyámok ellenőrzését az árvaszámtartó, majd külön hivatalként az árvaivatal intézte. A 18. századtól kezdve a városi levéltárat a bírót és a polgármestert felügyeletével kezelhette. Egységes iktatási rendet a 18. század közepétől, illetve 1787-ben vezettek be. A vásárbírák a heti- és országos vásárokon szedett illetékek beszédéért és a vásárok közbiztonságért feleltek.⁴³

Bibliográfia

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- AT-ÖStA/HHStA SB Csáky = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderbestände: Nachlässe, Familien- und Herrschaftsarchive, Sonderbestände C, Familienarchiv Csáky.
- HU-MNL-GyMSM-SL-IV.1003. = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, Sopron város tanácsa iratai (Oertel).
- HU-MNL-OL-A 20 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Litterae Camerae Hungaricae.
- HU-MNL-OL-E 279 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budai kamarai adminisztráció (Ofner Cameral Administration) regisztratúrája, Expeditionen.
- HU-MNL-OL-E 34 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratúrája, Protocollum diversarum relationum super restorationibus lib. reg. civitatum.
- HU-MNL-OL-E 41 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratúrája, Litterae ad Cameram exaratae.
- HU-MNL-OL-P 274 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családi fondok, levéltárak, Festetics család keszthelyi levéltára, Központi birtokigazgatás és birtokgazdálkodás, Birtokigazgatással kapcsolatos iratok.
- SK-StATr-MMTr-Statuta comm. = Štátny archiv v Trnave, Magistrat mestra Trnava, Statúty mesta a úpravy královských komisárov (Statuta commissarialia).

KIADOTT FORRÁSOK

- Borosy–Kiss–Szabó 2003 = Borosy András–Kiss Anita–Szabó Attila: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok III. 1717–1730. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 35.) Bp., 2003.
- Borosy–Kiss 2004 = Borosy András–Kiss Anita: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok IV. 1731–1740 (Pest Megyei Levéltári Füzetek 36.) Bp., 2004.
- Dominkovits 2007 = Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai: végrendeletek, hagyatéki- és vagyonleltárak, osztályok, 1591–1632. Sopron, 2007.
- Szakács 2008 = Szakács Anita: Medizinisch-geschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit. /16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai. Ödenburg/Sopron, 2008.

³⁸ Házi 1982. 324–325. No. 3485.

³⁹ HU-MNL-OL-A 20 1740. No. 6.

⁴⁰ SK-StATr-MMTr-Statuta comm. fol. 59–83. 1738. aug. 8.

⁴¹ Kállay 1966, 44–45.

⁴² HU-MNL-OL-A 20 1740. No. 6.

⁴³ Nagy 1963, 363–402.; Nagy 1975, 184–187.

SZAKIRODALOM

- Gárdonyi 1916** = Gárdonyi Albert: Buda város közigazgatása s közgazdasági viszonyai a XVII. század végén. Századok 50. (1916) 477–502., 585–619.
- Goda 2008** = Goda Károly: A hatalom szociológiája. Közéleti városvezető csoportok a 15–16. századi Sopronban. Urbs 3. (2008) 111–131.
- Goda 2011** = Goda Károly: A soproni városvezető réteg a 15–16. században. A polgármesteri és városbírói tisztség összehasonlító igazgatási és társadalomtörténete. ELTE BTK, Bp., 2011.
- H. Németh 2007a** = H. Németh István: Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a 16–17. században. Arrabona 45. (2007) 57–96.
- H. Németh 2007b** = H. Németh István: Az állam szolgálja vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére. Soproni Szemle 61. (2007) 2. sz. 125–141.
- H. Németh 2011a** = H. Németh István: A bezárkózó polgároktól a feljelentőkig. Állami várospolitika – széthulló rendi város? Levéltári Közlemények 82. (2011) 124–145.
- H. Németh 2011b** = H. Németh István: Régi-új szabad királyi városok: várospolitika az újszerű területen a 17–18. század fordulóján. In: Várospolitika és közigazgatás. Szerk. Csombor Erzsébet–L. Balogh Béni. Esztergom, 2011. 29–47.
- H. Németh 2018** = H. Németh István: Állam és városok – A szakszerűsítés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733. Századok 152. (2018) 4. sz. 771–808.
- Házi 1921–1943** = Házi Jenő. Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1921–1943.
- Házi 1982** = Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok, 1535–1848. 2 kötet. Bp., 1982.
- Kállay 1966** = Kállay István: Szabad királyi városaink gazdálkodása 1740–1780 között. A bécsi udvari kamarai levéltár iratai alapján. Századok 100. (1966) 1. sz. 27–61., 2–3. sz. 287–328.
- Kállay 1972** = Kállay István: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Bp., 1972.
- Komoróczy 1969** = Komoróczy György: Városigazgatás Debrecenben 1848-ig. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 12.) Debrecen, 1969.
- Nagy 1957** = Nagy István: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. Tanulmányok Budapest múltjából 12. (1957) 51–131.
- Nagy 1963** = Nagy István: II. József reformjai Budán. Tanulmányok Budapest múltjából 15. (1963) 363–402.
- Nagy 1975** = Nagy Lajos: Budapest története 1686–1790. In: Budapest története III. A török kiűzéstől a márciusi forradalomig. Szerk. Kosáry Domokos. Bp., 1975. 27–254.
- Rác 1982** = Rác István: Debrecen város tanácsának 1785. évi összeírása. Forrástanulmány. A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1980. 151–161.
- Tirnitz 1971** = Tirnitz József: Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk. Bónis György–Degré Alajos. Bp., 1971. 53–79.

Katona Csaba

Morva és bajor tőke és tudás: adatok a soproni sörgyár alapításához és működésének első évtizedeihez

Figyelemfelkeltő írás jelent meg 1895. február 24-én a *Pápai Közlöny* hasábjain, amely egy új sörfözde alapítását adta hírül: „Sörfözde Sopronban. A brünni sörfözde-részvénytársaság ezelőtt két évvel Győrre (sic!) küldte vezérképviselőjét, Gutmann Fülöp urat azzal, hogy itt az előkészületeket megtegye egy sörfözde létesítése tárgyában. Ezen terv meghiúsult, mert az akkor Bécsből odahívott Schwachhäfer¹ tanár véleménye szerint, ki ezen szakmában elismert tekintély, az ottani alkalmatlan talajviszonyok a kívánalmaknak nem felelnek meg. Amint biztos forrásból értesülünk, egy sörfözde részvénytársaság létesítése Sopronban már befejezett dolog, amennyiben Gutmann Fülöp úrnak, a brünni sörfözde részvényképviselőjének közbenjárása folytán sikerült Sopronban egy sörfözde részvénytársaságot alakítani. Ezen vállalat 800 000 korona részvénytőkével kezd meg működését, mely részvénytőkéből a brünni sörfözde részvénytársaság és Lenck Sámuel soproni nagykereskedő együttesen már 600 000 koronát jegyeztek. A hátralevő 200 000 korona részvénytőke jegyzésére nézve lapunk legközelebbi számában mellékletként megjelenő prospectus felvilágosítást fog adni. A vállalat előreláthatólag sikeresen fog működni, amennyiben – mint értesülünk – Hayek Zsigmond, az osztrák sörfözdek szövetkezetének eljárási tagja és a morvaországi sörfözde-tulajdonosok együletének elnöke technikai szakismeretével mint részvényes is a vállalatnál közreműködni fog. A vállalat igazgatója Gutmann Fülöp úr, a brünni részvény-sörfözde előnyösen ismert vezérképviselője lesz.”²

Nem lehet tudni, hogy a pápai lap honnan szerezte értesülését, az abban foglaltak egy tévedéstől eltekintve megfeleltek a valóságnak. Tény, hogy a mai Cseh Köztársaság déli részén, Morvaországban található Brno, ahogy akkoriban Magyarországon német néven hívták, Brünn sörgyára, az *Erste Brünnner Actien Brauerei und Malzfabrik*³ lehetőséget látott a magyarországi sörgyártásban. Nem volt tévedés a megadott összegek nagyságában sem, aminthogy abban sem, hogy a brünni gyár két vezető tisztviselője, Sigmund Adolf Hayek és Philipp Gutmann főszerepet vállalt a soproni vállalkozásban, egyedül Ju-

¹ Franz Schwachhöfer (1843–1903), osztrák kémikus, egyetemi oktató, a sörgyártás szakértője.

² Sörfözde Sopronban. *Pápai Közlöny*, 1895. február 24. 6.

³ Története legújabbban cseh nyelven: Vrána 2021.